

זכרון קדושים

כדי להעלות זכרם הטהור של רבותי הקדושים רשכבה"ג ב"ק אדמו"ר
מראדאמסק וחתנו הגה"ק מוהרד"מ זצ"ל הי"ד ראיתי לנכון להדפיס בחתימת
ספרי, אגרת שכתבתי ונדפסה בספר "ברכת שלמה"

צעשהשי"ת

יום ה' ת"י חשון יום הילולא דכ"ק אדמו"ר מרן צעמח"ס כנסת יחזקאל זוקלה"ה שנת תשל"ו פה אוק
פארק יל"ו

כבוד אהובי ידידי רב חציני מופלג בתורה ויראה יקר הערך משרידי חסידי אג"ש ראדאמסק ותלמיד נקיבון
גבוה החסיד מו"ה אברהם ישכר קראקאווסקי שליט"א.

אחר שים שלום טובה וזרחה כאלות.

מכתבו היקר עם חד"ת קבלתי, והנה העט ממחר להשיב מפני הכבוד, וצפרט כי עלה צרונך הטוב לאסוף
ולארגן החדו"ת אשר נמצאים אלל אג"ש, וגם החדו"ת הנדפסים צירחונים "כתר תורה" אשר זכיתי ונתמנתי
ע"י יו"ר הגאון הקדוש רבי משה דוד זוקלה"ה הי"ד להיות מעורביו, ואשימה עיני ולבי על הדבר הגדול הזה,
כי אני יודע שזה כמה שנים אשר כמע"ה לא נח ולא שקט להוציא הדבר מכח אל הפועל, ותלי"ת שהי' לי
הזכות ג"כ לעורר ולזרז הדבר בצתי החסידים בניו יורק, בתל אביב, וצני צרק, כמו כן העתקתי חד"ת מירחוני
חדרי תורה שכתב מו"ר הגה"ק זצ"ל הי"ד צעת היוותו חתן מרן רבינו הקדוש זוקלה"ה הי"ד, שמנאמי אחר
יגיעה בגנזי ספריות צירושלים, ורפתי הסכמות ומכתבים שמנאמי צספרים שונים ועכשיו שכמע"ה כותב שאתם
מוכנים להוציא לאור, לא אוכל לתאר על הגליון את המון רגשותי ושמחת לבי על המפעל הכביר והאדיר הזה,
לעשות שארית וזכרון לכ"ק מרן אדמו"ר הקדוש הי"ד זוקלה"ה, ולתנא דבי נשיאה כ"ק הגאון הנורא רבינו
הקדוש מהרד"מ זוקלה"ה הי"ד אשר נהרגו עקה"ש ועלו צסערה השמימה ציום המר י"ח אב תש"צ וגנזו
אבן השמיה שממנו הושחת העולם צתלמידים וחסידים לצצות אשר יאקו מים על ידם, גדול צצרנו, יתומים
נותרנו, ומי יתן לנו תלמידי וחסידי ראדאמסק, את תמורחם, נחמתנו האחת צמפעליו הכצירם הענקים צהרצח
התורה וי"ש שנשארו צרחמי השם ושאריה הפליטה לצרחה מעט מועיר, ומה זרע, תלמידיו הרבנים והחסידים,
צחיים, אף הוא צחיים, כדאי להזכיר שים תחת ידי ירחון מישראל ובו מכתב מהגאון הגדול ר' מנחם זעמנא
זצ"ל הי"ד מחדש תמוז תרצ"ט, להרב הגאון ר' יצחק ידידי פרנקל שליט"א (זצ"ל), הרב הראשי בתל אביב,
אודות המטרה ליסד ארגון לומדי הישיבה צפולין הנמצאים בארץ ישראל, ובו הוא כותב צין השאר: "טוב
שתרצו הענין והי' האיגוד לכל בני הישיבה צצמרחצי מדינתנו כמו "ישיבת כתר תורה" שנתיסדה ע"י אדמו"ר
הקדוש מראדאמסק".

וכדאי לעשות נחת רוח לאותם צדיקים וקדושים הי"ד ששהיינה שפתותיהם דוצצות צקצר, כמאחז"ל ציצמות
(א), סנהדרין (א), ירושלמי צרכות (פ"צ ה"א), שקלים (פ"צ ה"ה). ורבי יוחנן כו' צעו צדימרון שמעתא
משמיה אף דוד ציקש עלה רחמים, שנאמר "אגורה צאלהך עולמים אחסה צסתר כנפיק", אמר דוד לפני הקצ"ה:
רבש"ע אזכה שיהיו דברי נאמרין צצתי כנסיות וצצתי מדרשות. שמעון צן נזירא צשם רבי יצחק אמר כל תלמיד

חכם שאומרים דבר הלכה מפיו בעולם הזה שפתיו רוחניות עמו בקבר. ובש"ס צלי גרסינן שפתותיו דוצבות בקבר, וכ"ה צירושלמי מו"ק (פ"ג ה"ז), סנהדרין (פ"א ה"ד), ע"ז (פ"ב ה"ז) וכ"ה במדרש שה"ש, זוה"ק (רע"מ תרומה, שמיני, נשא). שוח"ט (ל') מדרש שמואל (פ"ט). ועיין מש"כ רבינו הקדוש הי"ד זאוקלה"ה בהסכמתו על ספר אהל שלמה לאדמו"ר הראשון מראדומסק וז"ל: "וצודאי יעמוד זכותו הקדוש זצ"ל לכל אלו האנשים המסייעים לזה ששפתותיו הקדושים ידוצבו בקבר, וכמו שציאר זקינו זצ"ל בספרו הקדוש על המועדים ברמזי הוש"ר זוה"ל כדרך שאמרו ושפתותיו דוצבות בקבר, כי ע"י שמוכיר לדיק האומרו, הוא נותן הוד"י להשי"ת והוא מעורר החיות בעצמותיו המנוחים בקבר וכו', כי ע"י התעוררות החיות שהי' בו מקודם הוא בחי' מ"נ לעורר למעלה רצון הקדוש, ולהוריד למטה לצנ"י אשר המה חיים עודנה, השפעות טובות וחסדים בזכות הצדיקים השוכנים בג"ע, וזה מציא גאולה לעולם, ומציא ג"כ בשם זקינו הקדוש בעל תפארת שלמה זאולה"ה פי' בפסוק הללו את שם ד' הללו עצדי ד', כי בזה שמהללים את עצדי ד' הוא כמו שמהללים את ד' (תפארת שלמה חנוכה). וכל המסייעים לזה יושעו בזכותו הקדוש וצרכה והללחה וישועה רבה וכו"ס בכלל כל ישראל המנפים ומחכים לישועת השי"ת במהרה", עכלה"ק של רבינו הקדוש הי"ד.

וכ"ה בספר תפארת שלמה פרשת צלק, כי ע"י שמוכרים בשבח הצדיקים נתעורר השפעות טובות לישראל, עי"ש דבריו הקדושים, מוצא בהסכמות כ"ק אדמו"ר מקרימילוב הי"ד זצ"ל. וצירושלמי שקלים שם: רצ גידל אמר: האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל השמועה כאילו עומד לנגדו שנאמר "אך בללם יתהלך איש". ועיין בקרבן העדה שעומד לנגד והיינו כלם של רבי עי"ש. ובזכרות (סד, א): ת"ח אין להם מנוחה לא בעוה"ז ולא בעוה"ב, שנאמר: "ילכו מחיל אל חיל יראה אל אלקים בציון. ועיין במד"ר שה"ש (פ"ו), קהלת רבה (פ"ה), שמות רבה (פ"ב), ועיין בתפארת שלמה (פ') וזאת הצרכה "שצטעה שאדם עוסק בחורה לשמה נתעברה עמו נשמת משה ומסייעו לו ללמוד וללמד ולשמור ולעשות. וזה פי' האר"י ומגלין לו רזי תורה, שזה קאי על נשמות הצדיקים שצאים לעוה"ז לסייעו בעבודת הצורא עי"ש. וכ"פ עה"פ בשיר השירים "דומה דודי לצבי" מה הצבי בשעה שהוא רץ לדרכו הוא קופץ ראשו לאחוריו, כן הצדיק בעולם העליון ראשו לאחוריו עי"ש. ומכש"כ רבינו הקדוש שנהרג בעוה"ר עקה"ש באמצע העבודה, וכמאמרם ז"ל עיין פסחים (ג, א) ושמעתי שהיו אומרים הרוגי מלכות אין אדם יכול לעמוד במחיצתן עי"ש.

ולענין ששאלתם ממני לערוך ולהגיה ולעצד דברי רבותינו הקדושים דבר שקשה ממני לעשותו שאלתם, זאת להוי ידוע לכם כי אני יושב כאן לצדי ואין איש מחסידי ראדאמסק עמי, ואין לי עם מי להתעסק ולהחישב בדיבוק חברים לעשות המלאכה הגדולה הזאת, והדברים הם מקוטעים ולא בשלימות. ומה עוד שלא אני בעצמי שמעתי את החידושים האלה וחושש אני שמא אשנה כמלא נימא מכוונת רבינו הקדוש. ומה אוסיף דברים שלא שמעתי יוצאים מפיו הקדוש, והי' לי הרבה מחשבות, אם כדאי להדפיס או לא? והכרעתי שנכון להדפיס, ותמכתי יחידותי בש"ס ראש השנה (ל, ב) קלקלו הלויים בשיר הכא תרגימו, שלא אמרו שירה כל עיקר, רבי זירא אמר שאמרו שירה של חול עם תמיד של צין הערבים, ומקשה הגמרא, בשלמא אמרו שירה דחול היינו דאיכא שיבוש, אלא אי אמרת לא אמור כלל מאי שיבוש איכא, כיון דלא אמור כלל אין לך שיבוש גדול מזה עי"ש. הרי חזינן ד"לא אמור כלל" הוא השיבוש היותר גדול, ובעוונה"ר נשארנו מחסידי רודומסק מעט מזעיר, ודודר הצא מי יודע אם יהא מי שהוא שיהא זוכר מהמלכות והתפארת שהי' אלל כ"ק אדמו"ר הקדוש הי"ד. ע"כ טוב יותר להדפיס המעט שיש תחת ידינו, והגהתי קצת. גם נכון לספר מעשיו הטובים והתנהגותו בקדושה וטהרה, למען ידע הדור האחרון, האין הי' תוארו של גאון וצדיק לפני איזה שנים מקדם.

אמנם זאת חובה עלינו להודיע מראש, כי לא על ידי המעט מזעיר שנותר מחדו"ת של רבותינו הקדושים הי"ד נמדוד קו המדה של גדלות תורתם וקדושתם, כי רוב תורתם המון ספרים הלכו לאיצוד צעוה"ר, לא נשאר רק המעט מחתנא דבי נשיאה הרד"ס ז"ל זי"ע שנדפס בירחונים והחידושים הללו המה מימי תורפו ומחדו"ת של רבינו הקדוש הי"ד הלכו הכל לאיצוד צעוה"ר.

אין צרנוי צמאמר זה לעמוד ולחמוד את רוב גדלותו וקדושתו של רבינו הקדוש כי מי יבוא אחר המלך חדריו, ובכותו של מי להעסק בקדשים ובקדשי קדשים, האף אמנם שזכינו לעמוד ולהמלא בקרבנות - ידענו נכחה שגבה מצינתו מלעמוד על רוב גדלו ורוב תוקפו של רבינו הקדוש ז"ל הי"ד, כענק לאילן רק הפארות של שלשלת ראדומסק היה רבינו הקדוש ז"ל הי"ד חוליה בשרשת הזהב והפנינים של הדיקים הקדושים מורי ומאורי ישראל ראשי ומנהיגי תנועת חסידות זו.

מאז נולד בשנת תרמ"ז לאציו כ"ק מרן אדמו"ר בעמח"ס כנסת יחזקאל זוקלה"ה צעיר ראדומסק שהי' בנו של כ"ק מרן אדמו"ר מרן בעמח"ס חסד לאברהם זוקלה"ה בנו של הרבי הראשון מגזע ראדומסק מיסד השושלת כ"ק מרן אדמו"ר רשצה"ג בעמח"ס תפארת שלמה זוקלה"ה כנר לגזע המפואר של גאוני נדיקי וגדולי הדור כמבואר בהקדמת תפארת שלמה.

תקצר היריעה להרחיב הדיבור על מעשה תקפו וגבורתו ופרשת גדולתו, שהתפרסם בשעתו בצדקותו וקדושתו ומסירת נפשו למען הכלל והיחיד. תוארו כפני מלאך ושרף, ופחד ומורא נפל על כל מי שנכנס לפניו ולפנים וצעת וצעונה אחת הראה חיבה ואהבה יתירה, כל אדם שנכנס אליו, נתקבל בחדוה, ובידידות והי' מאזין למשאלותיו בצללות וצניעות לצ רצינית, יש שצאו נדכאים לשאול ענה ותושיה, או לבקש צרכה, רבינו הקדוש נעשה להם שותף בפועל.

רבינו הקדוש ז"ל משך אליו המונים לאלפים ולרצבות גדולי תורה, רבנים, חסידים ואנשי מעשה ואנשים פשוטים, כל אלה באו לבקש תורה וענה מפיו הקדוש, ואם אנו שואלים את עצמנו במה הי' כוחו וגדולתו למשוך אחריו חסידים מארצות רבות ומשכבות שונות ולרכו את כולם סביבו, התשובה היא שהוא הי' גאון מחשבה ואיש קדוש לא רק צמעשיו אלא גם במחשבתו וצוה קנה את עולמו.

מקורו ומרחוק נהרו אליו רבים לאלפים ולרצבות, כי מצאו בו את המעודד האמיתי צמלוא מוצנה של המילה, באהבה עילאית התעניין צמצים של הצאים אליו, איש איש ורור דאגתו עמו, דברי הנוחם שיצאו מלבו הטורח והקדוש מצאו להם מקום בקרב השומעים הזקוקים להם, אלו שנכנסו אליו כשמעוקה כצדה רוצנת, עליהם יצאו כאילו נגולה האבן מלצם. כשדצרו מממלאים את כל ישותם.

השתתפותו בצער הזולת היתה לסמל ולדוגמא. רבים נמנעו לא פעם מהשיח את צערם לפניו. משום שלא רצו לגרום לו צער וכאב שהטרידו את מנוחת נפשו. אף צעת שיד ה' פגעה בו והוא הי' חולה ומדוכא ציסורין לא העביר מלצו את דאגתו של הזולת.

דכירנא שבשנת מ"ח לימי חייו הי' חולה נורא ומלופף ציסורין וצמחלות כמעט כל השנה כולה הי' חוזר ושב מבית החולים בצערלין והחסידים הגדולים היו מפחדים ואומרים שבשנת מ"ח מ"ט לימי חייהם נפטרו אציו אדמו"ר בעמח"ס כנסת יחזקאל ואציו אציו אדמו"ר בעמח"ס חסד לאברהם זוקלה"ה והי' לפלא שגם רבינו הקדוש באותו שנה הי' חולה. ושמעתי מהחסיד המפורסם ר' דוד קושיצקי נ"י כעת צנוי יורק דברים נפלאים מאותו זמן כי ר' דוד הנ"ל חי' עמו כל השנה הזאת. וגם שמה בבית החולים "כל מאן דכאיצ ליה כאיצא" מצא את דרכו לרבינו הקדוש והבית הי' פתוח לכל מר לצ.

ואף שחולשתו בשעה זו היתה גדולה מאוד, אבל מתוך שחשש לדברי חז"ל במסכת שמחות פרק שמיני כפי הגהות נחלת יעקב וז"ל ועוד אמרו באבל רבתי כשנאחו רש"ג ור"י בן אלישע גזרו בזה שיהרגו והי' ר' ישמעאל זוכה א"ל רש"ג מפני מה אתה זוכה לשתי פסיעות אתה נתון בחלקן של ידיקים ואתה זוכה, א"ל אני זוכה על שאנו נהרגין כעוצדי עבודה זרה וכמחללי שבתות וכמגלי עריות וכשופכי דמים. א"ל רבי שמא סועד היית או ישן ובאת לך אשה לשאול על נדמה ועל טומאתה וטהרתה ואמרת לה המתני עד שאישן, והתורה אמרה כל אלמנה ויתום לא תענון אם ענה תענה אותו. ובהגהות הגר"א אחד עני גדול ואחד עני קטן וכתיב בחרי' והרגתי אחכם בחרצ ע"ש. ובראשית חכמה בסוף ספרו פרק הדינין מסיים בשם המדרש אמר ליה צין ער צין ישן צין סועד, מופקד הי' השמש שלא ימנע שום אדם מליכנס אליו ע"ש וכ"א במסכת שמחות פ"ח. אי לכך על אף חולשת גופו ומלא יסורים הי' תמיד מוכן לענות לכל אשר בא לפניו.

מה נהדר הי' מראהו וכמה אור הפיקו פניו הקדושים בעת שנכנס לבית המדרש ערש"ק לקבל שבת מלכתא וזנעימה קדושה אמר שבתא טובא לכל אשר הופיעו מול פניו הקדושים, והבאים צלל קורחו טעמו חוויה עילאית באוירה מרוממת בשבתים ובחגים, במיוחד כשהי' עורך "שולחנו", במעמד זה השכיל להעניק לכל הנוכחים הרגשה של התרוממות. פיו הפיק מרגליות במתיקות וזנעימה קדושה. תורתו הי' כלולה חוכמה וסנגוריה, רמזים וסודות מכשורו של עולם - ובאותם רגעים להטו פניו כגחלי אש, והיו רואים אנשיו עין צעין איך נפשו משוטטת בגבוהים. ובכל מוצאי שבת או מוצאי יו"ט כשהיו אנשים לאלפים, ישב כל הלילה עד שלקח פרידת שלום מכל אחד ואחד כמו אז את בן ירמיהו, אם בדברי עידוד וחיוק בהפחת רוח תקוה, ואם בהשאת ענה וצרכה.

רבינו הקדוש היה מתפלל בהתאפקות ובקול דממה דקה, והיה סופר כל מלה ומלה כמרגליות, וכל מה שזער, בחוכו זער, ללא הצרקה מצחוץ. בעתים רחוקות הי' נשמע קול לוועק אוי, אוי. את אמרות תורתו ביטא בהתעמקות ולא בהתרגשות, בהשראה ולא בזעזוע, בדבריו השמיע בנחת. ושלוח נפשית היתה נסוכה על חפלתו ומשנתו.

מאניע לכת היה, ענוותן. חזר לכל ירא ה', לא היה שייך לשום מפלגה, רק היה ידיד לכל יהודי שזא אחו במגע, ובפרט לכל למדן ויודע ספר, ויחד עם זה הי' לו הילוך של שררה, של מלכות ויראת הכבוד.

אולם בדבר אחד הנטיין ביותר, מבלי שילח להסמיה, במעשה נדקה וחסד, שהי' גומל טובות לכל נאך ומחזיק ידי עניים, בעיקר ממשפחת טובים, כי הי' פזרן גדול לנדקה. יותר משסעד רבינו הקדוש את לב הנדכאים בענה טובה, הושיט להם עזרה מעשית. סמך את הנופלים פיזר כספים לנדקה וחסד ציד נדיבה.

על אופן הדרכת חסידיו אציע מה שראיתי בעיני. דכירנא בעת שלמדתי אלל מו"ר הגאון הקדוש הי"ד בשנת תרצ"ה, שהרב הגאון רק חיים באטשע הי"ד זצ"ל מלאדו נכנס לרבינו הקדוש, עש"ק קודם החפילה, ושאל אותו רבינו הקדוש: מה נשמע אללך בבית החרושת (ווי געהט עם דיר אין פאצריק) וענה: שהעיקר הוא שהשוליים ילאו בצורה טובה ונאה (אז דער עיקר איז אז דאס קענטיל זאל ארויסקימען גיט המדובר היה בבית חרושת למפות וטקסטיל) ואמר לו רבינו הקדוש חיים מה אתה אומר! העיקר היא עבודת השם, ואמר "שבתא טובא" ונכנס לביהמ"ד להתפלל, מכאן רואים, עד כמה רבינו הקדוש הי' מדקדק בהדרכת חסידיו בדיבור מדויק שלא יאמרו עיקר על דבר שאינו מעבודת השם.

זכורני בשנת תרצ"ו ארגנו אסיפה מכל בחורי חסידי ראדאמסק והשתתפו כמאה וחמישים בחורים גדולי תורה וחסידות שהיו נציגים מיותר מארבעים ערים ועיירות. והי' דין ודברים כיצד לידון עם אחד מהבחורים שנוטה

מעט מהדרך הנהוגה (בשטיבל) צביהח"ס. לא שח"ו יורד מהדרך, אלא שיואל קצת מהשיטה המקובלת והיו שמי גישות. שהיו שטענו שצריך להרחיקו מצית החסידים והיו שטענו שיותר טוב לקרב אותו, והחליטו לשלוח שמונה צירים לאדמו"ר הקדוש שיאמר מה דעתו בענין זה, וזכיתי להיות נמנה אחד מהם, ופגישה זו השאירה עלי רושם חזק עד עכש היום הזה. כאשר נכנסנו לפני ולפנים והאננו לפניו את שמי הגישות אמר כמעט בזה הלשון: צריך לקרב כל אחד ולהשפיע עליו וח"ו לרחק, וניטט מהתפילה קודם התפילה, מהרצי איש חלוקים אלימלך מליזענסק וזוק"ל בעל נועם אלימלך: ותלילו מקנאת איש מרעהו ולא יעלה קנאת אדם על לבנו ולא קנאתנו על אחרים "אדרבה תן בלבנו שנראה כל אחד מעלת חזרנו ולא חסרונם" וכו' וחזר פעמים מספר על "אדרבה" להדגיש שזה העיקר, ואמר שאם יש ח"ו חשש שהצחור קורא ספרים חילונים והדבר נוגע במינוח אז צריך לברוח כמו מאש. כאשר אמר דברים אלו נודעזע כולו מרוב התרגשות וקם מכסאו, ואמר ספרי מינים מטמאים צמגע ומשא וכל הנוגע בהם לא ינקה ויורדים חיים שאולה ר"ל, כי היואל מטמא טמא. אבל בלאו הכי צריך לקרב בכל מאי דאפשר, מכאן רואים את אהבת ישראל של רבינו הקדוש, ונטה לנד ההקרבה, וכה זכה להשפיע ולקרב להשי"ת אלפים ורצבות מארצות שונות ומשכבות שונות.

רבינו הקדוש הי' מחונן בזכרון נפלא, והי' זוכר את שמות כל אחד ואחד מאלפי ורצבות חסידיו. זכורני שהייתי יחד עם רבינו הקדוש צמעיינות קרייניצע - מקום נופש ידוע צפולין, והלכנו לטייל ביער, ופגשנו שם אדם שאמר שלום לאדמו"ר הי"ד. רבינו הקדוש השיב לו שלום וקרא לו בשמו ומקום מגוריו, לאחר מכן אמר לנו האיש הזה, שזה עשרים וחמש שנים מאז שפגש את רבינו הקדוש, ואע"פ שלא נתראו צמשך תקופה כה ארוכה וצנתיים הפכו שערות כולם שיבה, ועדיין זכר רבינו הקדוש את שמו, והי' זה לפלא צעיניו. האיש הזה הי' אביו של ר' אליהו מאזור ע"ה ראש הקהל צווארשא.

ענוותנותו של רבינו הקדוש הייתה לשם דבר. זכור לי סיפור ששמעתי מאדמו"ר החסיד המפורסם ר' שמעון זימל גריצנער ז"ל מקראקא, שכאשר נפטר הגאון הקדוש מאורן של ישראל צעמח"ס כנסת יחזקאל צשנת חרע"א, לא רצה רבינו הקדוש לשבת צראש השולחן צמקום אביו אדמו"ר זוקלה"ה, ומי"ח מרחשון עד צצועות נשאר לשבת צמקומו הקודם כפי שיצב צחי אביו, לפי שלא ראה עצמו ראוי לאיטלל זו. וצחג השצועות צאו המוני חסידים לשולחנו הקדוש, וצינייהם חסידים ישישים ומפורסמים עוד מימי התפארת שלמה ז"ל זי"ע, ושכנעו אותו. ורק אז הסכים רבינו הקדוש לתפוס את מקומו צראש השולחן.

שמעתי מהרב החסיד ר' קאפעל שולקענד ז"י מניו יארק, ששמע מהחסיד המפורסם רבי משה יהודא לייב בלום ז"ל מקראקא, ראש הצחורים צצית החסידים דראדאמסק צקראקא רחוב יזעפא 15, (אשר שמה הי' צחורים לומדים מופלגים מפורסמים גדולים צחורה וציראה, ומהם אשר נשארו צחיים, הרצ ינחק לייפער, הרצ ינחק גראס, הרצ אצרהס דוד שטשיגאווסקי ועוד) שסיפר לו, שפעם אחת נכנס לפני ולפנים לרבינו הקדוש אודות צחור אחד, אשר אצותיו מחמת דחקות ועניות ר"ל רצו צצנס ילך לעשות איזה עבודה, כדי לפרנס לעזור למשפחתם הגדולה, ואזי אמר לו רבינו הקדוש הי"ד: מצינו צחורתנו הקדושה שהקצ"ה משצח אצרהס אביו צפרשת וירא המכסה אני מאצרהס אשר אני עושה וגו' כי ידעתיו למען אשר יצוה את צניו ואת ציתו אחריו. לכאורה יש להבין, וכי לא מצא הקצ"ה לשצח את אצרהס אביו רק בזה אשר יצוה וגו', מהראוי לשצחו בזה שעמד צכמה נסיונות, וצינייהם הנסיון שמסר עצמו על קידוש השם, והושלך ע"י נמרוד הרשע לתוך כצשן האש צצביל קיום מצותיו יתצרך שמו. אך הלימוד מזה הוא שהמגדל את צניו צדרך התורה ויראת ד', הוא יותר חציב לפני הקצ"ה אפילו מהמסירות נפש עצמה, להיות מושלך לתוך כצשן האש על קידוש שמו יתצרך.

[illegible]

בשנת תרל"ה זכיתי לנסוע ביחד עם כ"ק אדמו"ר מרן זוקלה"ה במסילת הצרול, ברכבת המיוחדת שנסעה מסוקוונזנע לראדאמסק, והי' בערך חמש מאות אנשים, והי' דוחק גדול, כי כלם רצו לקבל שלום ולשמוע מפיו הקדוש, ע"כ החליט רבינו הקדוש ללאת מן הקרון ולקבל שלום מאת חסידיו. וצינתיס הי' רב אחד אשר ביקש מרבינו הקדוש מכתב המללה, ואמר רבינו לגיסו הרה"צ ר' דוד הלצערערשטאם ז"ל הי"ד שיכתוב המכתב הזה, והיתה השאלה אם אפשר ליסב על מקום רבינו ולכתוב המכתב, כי במקום שיהי' יושב רבינו הי' שלחן קטן. והשאלה היתה כי זה אינו מקום קבוע רק עראי, וחתנו רבינו ר' משהלי ז"ל הי"ד אמר שאין ליסב שמה, והציא ראוי מש"ס עירובין (נה, ב) כיון דכתיב בהו עפ"י ד' יחנו ועל פי ד' יסעו, כמאן דקבוע להו דמי, וברש"י "חשוכה היא חנייתן להיות נידונית קבע". וכ"ה בירושלמי שבת לענין בנין וקשירה, דמשכן דל"ה לשעה אלא לעולם, וא"כ הנסיעה של רבינו שהוא עפ"י ד' כמאן דקבוע להו דמי וחשוכה להיות נידון קבע. ואח"כ הי' מפלפל דבירושלמי עירובין (לב, ב) יש מחלוקת בזה, רבי יוסה אמר כיון שהיו חונין ונוסעין עפ"י הדיבור, כמו שהיו חונין לשעה. ור"י בר זון אמר כיון שהבטיחון הקב"ה להכניסם לארץ כמו שהוא לעולם, והאריך בה בחריפות ובקיאות כדרכו בקודש.

והנה ידוע אשר צימי עלומיו של רבינו הקדוש, בשנים הראשונות של התחלת הנשיאות לעדת חסידים, פתאום נשאו לבו הטהור לקבל פני נדיקים הזקנים שצדורו. ושמעתי כמה סיפורים מאחמו"ר ז"ל אשר הי' מלווה אותו בנסיעותיו להאדמו"רים. ואמר לי שהיתה אהבה וידידות והתקשרות גדולה בין רבינו הקדוש ובין אדמו"ר מטשארטקוב ז"ל, ורבינו הקדוש הי' מתבצ את אדמו"ר מטשארטקוב ודיבר עליו גדולות.

וכן שמעתי חסידים ששמעו מפי קדשו של אדמו"ר מטשארטקוב וזוקללה"ה, שאמר על רבינו הקדוש שהוא נשמת "רבי", מפני שהי' רבינו הקדוש דומה ל"רבי בשלשה דברים. (א) מצניו שרבי הי' ציסורים עיין ש"ס כתובות (קד, א) וצ"מ (פ"ה, א), וברש"י סוכה (ג, א) דלוי הי' מטייל קמיה דרבי בתמנא סכיני, צביחו שהי' נשיא ומכבדין אותו לשמחו, שהי' "דואג תמיד בצרת ישראל וצחוליו", כדאמרינן בנדרים (ג, ב) יממא דמחייך ציה רבי אחיא פורענותא לעלמא. וכן הי' רבינו כל ימי חייו ציסורים ותמיד הי' דואג ומשתתף בצרת אחינו

בני ישראל (ז) ושם בכחוצות בשעת פטירתו של רבי זקף עשר אלכעומיו כלפי מעלה, אמר, רבש"ע גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אלכעומיו בחורה ולא נהייתי אפילו באלכע קטנה. וכן הי' רבינו שלא הי' נהנה מעולם זה כלום. ג) גם מצינו אלל רבי שהי' עתיר נכסין, בש"ס ז"מ (פה, א) ובשבת (ק"ג, ז), וכן הי' רבינו הקדוש עשיר גדול וחורה וגדולה במקום אחד. והחסידים היו מוסיפים שגם בענוה ויראת חטא הי' רבינו דומה לרבי, עיין ש"ס סוטה (מט, א) משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא.

חתנא דבי נשיאה

אהובי ידידי, חובה גדול מוטל עלינו במיוחד בחור תלמידיו של האזי גברא רבא ויקירא, הגאון הגדול מרן רבינו הקדוש דוד משה הכהן ראבינוביץ זוקלה"ה הי"ד, חתנא דבי נשיאה כ"ק מרן אדמו"ר הקדוש זוקלה"ה הי"ד. והנה לספר בשבחיו של האדם הגדול הזה לא יכלם אלפי גליונות, וכל העם ענו אחריו מקודש מקודש. ידוע לכל גודל ענותנותו ודקת מעשיו הקדושים, ופזר נתן לאציונים, הי' בעל חן גדול אשר כל רואיו שמחו לקראתו, ושבעו עונג עם חואר פניו ונורמו היפה והנעימה, והי' מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות ובעניות נפלאה.

משחר טל ילדותו נראו בו אותות כשרונות נשגבים. הי' ילד שעשועים שהפליא עין כל רואיו. מנערותו יאל לבגר ורכש לו ידיעה רבה בש"ס צבית אציו הקדוש האדמו"ר מקרימילוב זוקלה"ה הי"ד, בן לכ"ק מרן אדמו"ר מראדאמסק בעמח"ס חסד לאברהם דודו של רבינו הקדוש, כי כל אחיו וגיסיו היו רבנים גאוניס וגדולים מפורסמים, ובסביבה זו גדל הנער. ושמענו מאחיו הגאון הקדוש אבד"ק זאווערצי זל"ה הי"ד, חתנו של כ"ק אדמו"ר מרן מראדאמסק בעמח"ס כנסת יחזקאל זוקלה"ה שהי' מעיד עליו, שגם בילדותו ראינו כי מים רבים לא יכלו לכבות את האהבה ואת השקידה הגדולה בחורה ועבודה שצברה בקרבו.

ומיום שנעשה לחתנא דבי נשיאה כ"ק מרן אדמו"ר זוקלה"ה הי"ד הי' מוקד אור נוסף לחסידות ראדאמסק, כי אדמו"ר מסר לידו, אחרי החתונה בשנת תרפ"ט, הנהגת השיצות "כתר תורה" וכל דבר קשה הטיען עם אדמו"ר, ושם בחדר אדמו"ר הלך וגדל עד שכל גדולי ישראל אמרו עליו גדולות.

שם בקסונובצ'ע צבית אדמו"ר ישב בשלוה ועסק בחורה, וציתו הי' בית ועד לחכמים, כי לומדים באו והשכימו לפתחו. מקרוב ומרחוק מכל קצות הארץ נהרו אליו תלמידים מופלגים בחורה וציראה, ללמוד צישיצת קיצון גבוה, שהיא היתה הישיבה היותר גדולה מכל השלושים ושבע ישיצות "כתר תורה", והבחורים המצוינים והעילויים אחרי אשר למדו צישיצות כתר תורה או ישיצות אחרות, נכנסו אחרי צחינה לקיצון גבוה, והי' שם צערך מאה ושמונים בחורים. ראש הישיבה הי' מו"ר הגאון ר' יוסף לאסקער זל"ה הי"ד ורבינו אמר שיעור פלפול פעמיים בשבוע.

משנה לשנה הוסיף רבינו שקידתו לקנות תורה ודעת, התקדש והתעלה עד שזכה לגדולה צרוחניות, הוא כבש את כוחותיו הגופניים לשעצדם כליל לתורה ולעבודה. הי' לומד שעות ארוכות צרציפות מצוקר עד ערב, וגם בלילה לא יכבה נרו. זכיתי להיות במחיצתו וללמוד אללו בלילה ביחד עם ידידי ורעי להבחל"ח הגאון העילוי הנפלא ר' גרשון ריטערמאן זל"ה הי"ד, והשיעור הי' מתחיל בשעה עשר וחצי עד שעה אחת. אח"כ ישב רבינו והבין א"ע להשיעור שאמר פעמיים בשבוע צהקיצון גבוה, גם ציום הי' לו חצרותא ללמוד.

לפעמים אירע שלמד רבינו כעשרים שעות צמשך יממה אחת, פיו לא פסק מגירסא, ומלחדש חידושי תורה בכל מקצוע שבתורה. ככל שהרבה ללמוד, הי' צמאנו לתורה הולך וגובר צאין רוויה. וכה הקדיש כל עמותיו לשקידת החורה ולעבודה פנימית, עבודה שכלב וצמות, כשהוא מסוגר רוצ היום בחדר ספריו.

עוד צנעוריו כשהי' בחצר "אציו הקדוש" אדמו"ר מקרימילוב, הי' מחדש נפלא בחריפות ובקיאות, והם דפוס צירחון חדרי תורה הנדפס בקרקא והוא הי' אז צחור רך בשנים, ובו הוא מתרץ קו' חוס' צצילה (דף י"ג) ד"ה השוחט עולת נדבה ציו"ט לוקה, בחמישים אנפין. והעורך כותב שהוא מיועד להיות חתן כ"ק אדמו"ר מרנ מראדאמסק. וגם איזה חדו"ת נדפס צירחון הפרדס חודש מנחם אב תרפ"ו סימן נ"ג, וגם מה שנדפס צירחון "כתר תורה", הם רק שיורי פירורים משלחנו הטוהר של רבינו, כי הי' כמעין המתגבר והי' מגלה עמוקות בתורה בחריפות נפלאה.

אי אפשר לתאר בכתב את השמחה והחדוה כשמנחם רבינו איזה דבר חידוש בספרא או בספרי, או באיזה מן הראשונים בר"ח או בר"ש, או קטע מופלא בראצ"ד שנעלם מעיני האחרונים, אזי הי' שוקד ומפרש בכמה אנפין פירוש הדבר הזה. ובעזרת מילה אחת שצרש"י או באיזה ראשון הי' מניח יסודות חדשים וסירץ כמה קושיות אחרונים באופן חדש.

מה נהדר הי' המראה צימים טובים וצשצחות - חנוכה, תשובה, הגדול, המראה הנהדר כשצאו צעלי תריסין לבית המדרש של כ"ק אדמו"ר מרנ זאוקלה"ה הי"ד להסתופף צלילא דמהימנותא ומהם היו הגאונים המפורסמים הרב מוועליצ'י זצ"ל, הרב מליקיו זצ"ל, הרב אלטר גאלדצער זצ"ל צעמח"ס עבודת הלויים על מס' שזועות, הרב דוד צעריל איינהארן זצ"ל הי"ד הרב מאמסטוב, הרב ר' יצחק מרדכי הכהן רבינוצין הרב מפלאוונא זצ"ל הי"ד, הרב נתן פנחס ערליך זצ"ל הי"ד מורשא, הרב אברהם ריינהאלד זצ"ל הי"ד צעמח"ס שו"ת מנחת אברהם, הרב יוסף הירש זצ"ל צעמח"ס ה"ה: שו"ת חדות יוסף, דברי יוסף על סוגיות הש"ס וארץ נבי על הגדה של פסח והגהות על ספר שצחי כהן, כתר תורה ועוד. הרב יצחק מרדכי גראצער זצ"ל הי"ד מציהח"ס יאזעפא 15 בקראקא ועוד ועוד. ואזי הי' אפשר לראות עין צעין את גדול בקיאות רבינו צש"ס צצלי, ירושלמי, תוספתא, ספרא, ספרי, ומכילתא, ראשונים ואחרונים. כי הגדולים באים ושואלים כל הקושיות ונ"ע שהי' להם במקומות נפרדים צש"ס שנתקשה להם צמשך השנה. וכשעמד השואל ושאל (ועיין חוס' בכורות דף ל"ו ד"ה "עמד" צשס הירושלמי צנדרים דדריש מדכתיב ועמדו שני האנשים צוי"ו, דשואל הלכות ואגדות צריך לעמוד), ורבינו הי' יושב ודורש ומתריך ומפרק ומצאיר את הענין בחריפות גדולה אין כמוה, וכולם היו מתפללים מגדול בקיאותו, ומהללים ומשצחים את גאונו החריפה, כי כל רוח חיו הי' מלא צפלפולא דאורייתא ולאסקוי שמעמחא צצילותא וצחדותא.

שיעוריו

מי שלא ראה את רבינו יושב צישיצה מוקף מאות תלמידים מחודדים ומפולפלים, צעלי סצרה והצנה, חריפים ובקיאים צש"ס צצלי וירושלמי ראשונים ואחרונים, ומשמיע לפנייהם את שיעוריו, לא ראה מחזה ומעמד נישא ומרומם מעולם. מואר הי' רבינו צאור התורה והחכמה ומפיק לשון חכמים, צאר היטב צכל לשון של הצנה ועומק הדעת. אחר ידיעה עצומה והעמקה נפלאה בחריפות ובקיאות אין כמוה, והתלמידים יושבים צפופים והעילויים והגדולים (תואר שרק בקיאות צכל הש"ס מוכה צו) מתחילים צויכוחים סוערים וניתוחים דקים לפי מיטב מסורת הלימוד. ועד שזה שואל וזה משיב, מצני הישיצה המקשיצים רב קצב. רבינו יושב ודורש ומתריך ומפרק צתוספת עוז צאור וצרוך, והכל היו שמחים וערצים עליהם דצרי תורה כנתינתה מסיני.

אהבתו והתקשרותו עם תלמידיו

רבינו באישיותו הנוחה התחבצ מאד על כל בני הישיבה. הם הרגישו בו אדם איל מקדקדו עד כפות רגליו, במועותיו, במלבושיו ודיבורו. וכל אלה לא היו אלא דברים שבשגרת הנימוס, אלא נבעו מעשרו הפנימי, התמלית החיונית של חינוך חסידותי עמוק. הוא היה מקובל על הכל כפארה של הישיבה, דמות של אורה שאחריה כל אחד צריך לעמוד ואשר אליה מתכוין רבינו בכל תורותיו.

אהבתו לתלמידיו הייתה נפלאה עד למאד. כשהי' משוחח עם אחד מתלמידי הישיבה, ישיבת "כתר תורה", אשר היו מפוזרים בפולין בשלושים וחמש עיירות, ובפרט עם אחד מתלמידי "קיצון גבוה", כמה חיבה הייתה נסוכה בשיחה זו, כמה חיזוק הייתה מוסיפה שיחה כזו, וכמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם, ובאותה מידה אהבוו תלמידיו כאהבת בן את אביו הרחום, וכולם היו קוראים עליו את המאמר החסידי "כל ישראל ערבים זה לזה, מלשון מתוק, כל יהודי מתוק לחבירו. כך קיבל כל אדם באהבה ו"בשמחה" היוצאה מן הכלל.

ענותנותו

גאונו ונש"ס ואהבתו לצריות מלאו להם שטח משותף. כדאי לציין מה שכתוב בכסכתו על ספר אמרי ואב, "ענותנותו דמר" תרביני למת הסכמתו עליו. הנה מי אנכי להיות שר המסכים על ח"מ כמו"צ ודי שאפקיע ח"ע". עוד בזכרוני שפ"א בליל חג השבועות (כשהיו מסתופפים בליל דמהימנותא כ"ק מרן אדמו"ר זוקלה"ה הי"ד רבנים ידועי שם, נכבדים ואנשים של אורה, מסלמה ומשמנה של היהדות החרדית בפולין, כידוע שבשבעות הי' העולם היותר גדול בסוסנוצטע). רבינו היה ניעור כל הלילה יחד עם תלמידיו ושאר גדולי ישראל, ועסק בתורה בחדוותא, והי' שם ח"מ אחד שהתעקש על דברי רבינו ופלפל עמו הרב. ורבינו בכל עת ענה בענוות חן, (וכדרכו בקודש תמיד להשיב בענוות קדשו, ומעולם לא ראינו שבעם או השיב בעזות למי שהוא), וכיון שעלה עמוד השחר ירד לטבול במקוה, משעלה פתח לומר ברכת התורה בהתרגשות גדולה.

והי' מקוים אלאו דברי חזל בסנהדרין (כד, א) "אלו ח"מ שבארץ ישראל שמנעימין זה לזה בהלכה - רש"י "נוחין יחד ומעינין יחד ומתקן זה את דברי זה והשמועה יוצאה לאור". וכעין זה ברש"י ב"מ (פ"ה, א) "נוחין זה לזה כשמן ומישצין את הטעמים בלא קושיות ופירוין" - כך רבינו מעולם לא דחה את דברי חבירו בעזות, רק בנעימת הנפש אמר את חוות דעתו.

אמרו עליו שהי' לומד בחכמת הקבלה בלילה, אבל הנניע מאוד מבאי ביתו גדולת ידיעתו בחכמה זו. ומעולם לא שמענו ממנו דברים מזוהר או מחכמי הקבלה, אבל פעם אחת הייתי עם רבינו במרחץ קריניצע, ואז בא אחד ושאל את רבינו פירוש צוהר, ואז ראינו את רוב גדלו בחכמת הקבלה.

תפילתו

אופן עבודתו - עבודת התפילה - הי' בהתלהבות נפלאה ובעיקר ציוס שבת קודש, שאז הי' קלסתר פניו מזהיק כחואר מלאך ד', וגם דבר יום ציומו, בעת שהוא שופך שיחו לפני קונו בהתלהבות והתרוממות הרוח באמרו ברכת התורה, היו כל עצמותיו אומרות תפילה וכל הוייתו מפרפרת מעצמת התרגשות.

ספריו

דפוס

כשהי' רבינו רק בן כ"א שנים התחיל לכתוב את ספרו "זכרי כהן", והי' חיבור גדול רב הכמות ורב האכיות, והי' מכל שלשה חלקים. החלק הראשון הי' כבר נגמר בדפוס מאה וחמשים דפים גדולים והי' רק עד דף ו' בוצחים. ומטעם הכמוס של אדמו"ר לא הוציא לאור, וכמדומה שמעתי שאדמו"ר לא רצה שיפרסם חבורו לפני גיל שלשים, ומפני זה נתעכבה ההוצאה לאור, ואח"כ הי' קיצות אחרות והקונטרסים נתפזרו אלל תלמידיו, וחבל שהכל הלך לאיבוד ולא נמצא כעת בעולם אפילו טופס אחד מהאי גאון מרא דכלהו תלמודא זל"ל הי"ד. וכדאי להזכיר שהספר מסיים במה שהק' לפני נור על החתם סופר או"ח (סי' נא) בהשאלה אם מצרכים ברכת הגומל בלילה, אם נימא כיון דברכת הודאה נתקנה במקום זבח תודה ואין מציאין קרבן בלילה, ה"נ אין מצרכין ברכת הגומל בלילה. והשיב החת"ס ד'יורדי הים אינם בקרבן תודה, וראייתו משום שצתהלים (קז, כז-כג) נאמר ויזכחו זכרי תודה אחרי ג' ראשונים הולכי מדבריות, אסור, וחולה, ואח"כ כתוב בקרא יורדי הים, וע"ז לא נאמר ויזכחו זכרי תודה, רק יודו לד' חסדו ונפלאותיו לפני אדם וירוממוהו בקהל עם וצמושז זקנים יהללוהו וכו'. ואח"כ יורדי הים אינם מחוייבים בזבח תודה, אלא להודות לד' חסדו. ואח"כ ברכת הגומל ד'יורדי הים לא נתקנה במקום תודה, ומשו"ה יורדי הים מותרים לזכר ברכת הגומל בלילה, וע"ז כתב האצ"נ שנעלם ממנו רש"י בוצחים (ו, א) ד"ה לא ידידה ששחט תורה צעת עלייתו מן הים". הרי דגם יורדי הים מחוייבים בקרבן תודה עי"ש. ולענ"ד כן מפורש ברש"י מנחות (עט, ב, ד"ה לאחר כפרה) ל"א עולת חובה כגון מפרש בים והיוצא בשיירא וחולה שניצל מחליו וחבוש שיוצא מבית האסורים דאמר' בצרכות ארבעה צריכים להודות דכתיב זהו ויזכחו זכרי תודה בספר תהלים עכ"ל.

הרי דס"ל לרש"י, דהקרא ויזכחו זכרי תודה קאי גם על לאחריו, על יורדי הים, וכ"ה ברש"י (ויקרא י"ב) אם על תודה יקריבנו, אם על דבר הודאה על נס שנעשה לו, כגון "יורדי הים והולכי מדבריות וחבושי בית האסורים וחולה שנמרפא שהן צריכין להודות, שכתוב בהן יודו לד' חסדו ונפלאותיו לפני אדם ויזכחו זכרי תודה" עי"ש. וכן כתב הסמ"ג (עשין קפג) עי"ש. וכ"כ באור זרוע (ח"ב סי' רנ"ב) דארבעה הצריכין להודות היינו להודות חייבים להביא זכרי תודה, עי"ש. וכ"כ הרשב"ץ בספרו "יצין שמועה" בפירושו לפרק איזהו מקומן על מתניתין דהחודה ואיל הנזיר וכו', וז"ל: בפרשת זו כתיב שמקריב זכרי שלמים על נס שנעשה לו כגון ארבעה הצריכין להודות ולהביא קרבן תודה עי"ש. וכ"כ הר"ש מפלייזא בפירושו לפיוט קל אלקי הרוחות שהביא באו"ז סוף הלכות פסח עי"ש. וכ"כ הראב"ד בפירושו לת"כ פ' זו פי"א, וכ"כ הראב"ד ע"פ לתהלים ק"ז דארבעה הצריכין להודות הנזכרים במזמור יאמרו גאולי ד', שנאמר יודו לד' חסדו ונאמר ויזכחו זכרי תודה, עי"ש. ואח"כ מכל הראשונים מוכרח שלא כהחמ"ס הנ"ל. והאריך בזה בחריפות ובקיאיות כדרכו בקודש לצאר אם ברכת הגומל יש לו דין בקרבן תודה, שהרי אנו רואים שמצרכים ברכת הגומל בשבת ויו"ט, ובשבת א"א להביא קרבן תודה שהוא קרבן יחיד, וגם ביו"ט קיי"ל נדרים ונדבות אינן קריבים ביו"ט. ומתוך קו' החת"ס בק"מ אנפין צדיאור כל הענין של קרבן תודה, שיש מחלוקת ראשונים אם קרבן תודה הוא חובה או נדבה. ועיין ברש"י וברבינו גרשום מנחות (עט, ב) עי"ש.

ועיין בגבורות ארי תענית (כג, ב) שבי' וז"ל לאו דוקא הני ד' אלא על כל צרה גדולה שעברה חייבים להודות, וכמו שכתבו המפרשים, וה"ה שצריך להביא עליה קרבן תודה בזמן הבית ע"ש שלא כדברי החת"ס הנ"ל. ועוד יותר מד' הנזכרים בתהלים, אלא על כל צרה גדולה שעברה חייבים להודות וצריך להביא קרבן תודה בזמן הבית עי"ש. ואומרים משום זה בכל יום הפרק מזמור לתודה במקום קרבן, ראה תענית (כו, ב) ואין לך יום שאין לנו מה להודות "כי אין אדם מכיר בניסו" שבת (י, א).

ובתוס' ברכות (נד, ז, ד"ה ארבעה) "וצתהלים לא חשיב בזה הסדר אלא חשיב הולכי המדבר ראשון, דקרא נקט סדר המסוכנין יותר תחילה, וגמרא נקט המצויין תחילה ע"ש. ובשטמ"ק ז"ק (דף ז) בשם תוספות שאנן עוד מפרש ר"ת דהמלוי יותר נקט, כשם שמפרש רבינו האי גאון בברכות פרק הרואה גבי ארבעה צריכין להודות שאינם כסדר המקרא, ומפרש שהפסוק נקט תחילה אותם הרגילים יותר והתלמוד שונה המסוכן יותר תחילה. אבל בילקוט המכירי על תהלים מביא כסדר הנאמר בפסוק (הוצאת בוצער ק"ו ה"ג), ד' צריכין להודות ואלו הן הולכי מדבריות, ומי שהיה חבוש בצית האסורים, ומי שחלה ונתרפא ויורדי הים ע"ש, הרי שנקט הסדר כמפורש בקרא צתהילים. וחכמי הרמז נתנו סימן "וכל החיים" יודוך סלה (תפלת שמונה עשרה) ר"ת חולה, ים, יסורים, מדבר, על כל אלה הדברים צריכים להלל להצורא על חסדיו הרבים שעשה עמנו. וחבל, שהנדיק שנמעסק בקרבן תודה במאה וארבעים אנפין למרץ החת"ס הנ"ל, לא זכה בעצמו להביא קרבן תודה, להודות לז' חסדו ונפלאותיו לבני אדם.

ודכירנא כי היה מוכן לדפוס עוד שני חלקים על זכאים, ומנחת כהן על מנחות ותמורת כהן על תמורה, ועל כל סדר קדשים חמשה עשר כרכים, וכה כתב בכל מקצועות התורה. כי היה מעיין המתגבר וספרא רבא ולא פסק מלחדש ולכתוב את פרי רוחו עד יומו האחרון, וכל זה הלך לטמיון ולא נשאר מהם שריד ופליט מפרי רוחו של גאון התורה ועבודה רוחנית של שנים רבות ביגיעה.

מי יכול לתאר עלי גליון את גודל קדושתו וגאונותו אשר היה הפלא ופלא, ואני זעירא דמן חבריא זכיתי לכנס לפני ולפנים ולשמעו לקח מפיו הקדוש אשר היה מלא חריפות וזקיאות אשר גאוני הדור שצחוהו, לכן ידי תכון אחכם לפרסם את המעט מזהיר שיש תחת ידינו כדי לעשות יד ושם וזכרון לדורות.

הינוקא קדישא

בשנת תרנ"ה נולד בן לכ"ק הרד"ס, והאדמו"ר ממונקאטש זצ"ל בעל מנחת אלעזר בא במיוחד ממונקאטש לראדאמסק להיות המוהל, והשבת אז ידוע לכל החסידים שבאו אדמורי"ם וגדולים להשתתף ולקחת חבל בהשמחה. אבל לא ארכו הימים ובשנת תרנ"ז קרה אסון גדול שהינוקא קדישא בן יחיד בית ראדאמסק שחל"ת. ועדיין לא מש מנגד עיני המחזה הטראגי אז שכול, קיים בנפשו וידום אהרן וקבל מכתו באהבה.

בעת שחזר הרד"מ מהלויה אמר, בש"ס חגיגה (ג, א) ת"ר מעשה ברבי יוחנן בן ברוקה ורבי אלעזר חסמא שהלכו להקביל פני רבי יהושע בפקיעין, אמר להם מה חידוש היה בצית המדרש היום וכו', אמר לו בפרשת הקהל. ומה דרש בה, הקהל את העם האנשים והנשים הטף, אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באים? אלא כדי ליתן שכר למציאתן וכו'. והמשיך לשאול אם אנשים באו לעולם כדי ללמוד, ונשים באו לעולם כדי לשמוע, אבל הטף שנפטרו בגיל רך ולא זכו להגיע להגיל כדי ללמוד או לשמוע בשביל מה באו לעולם? ע"ז השיבו חז"ל כדי ליתן שכר למציאתם.

וביאר הדברים עפ"י הנודע ביהודה בספרו אהבת ניון, עה"פ "אם לא חדעי לך היפה בנשים נאי לך בעקצי האן וראי את גדיותיך על משכנות הרועים", ידוע שצדיקים נתפסים בעוון הדור, כמו שאמר ישעיה הנביא מפני הרעה נאסף הצדיק. ולכאורה יפלא על גוף המדה הזאת מדוע יהיה הצדיק נתפס בעוון הדור כיון דאיהו לא חטא. ומדת הדין אמרה נפש החוטאת תמות ולמה יפרע הצדיק במיתתו את חוב אחרים בעוונתו? אמנם המידה היא כיון שכבר נכנס בצרית הערבות כי כל ישראל ערבים זה בזה. אך כבר כתב הרא"ש במסכת ברכות (דף כ) שנשים אינם בכלל ערבות, וא"כ אשה צדיקה שתהיה נתפסת בעוון הדור הוא קשה, אך חינוקות

יוביחו, דהא איתא בשבת (ל"ג ב) דאמר ר' גוריון ואיתימא ר' יוסף בזמן שלדיקים צדור לדיקים נתפסים צעון הדור, אין לדיקים צדור תינוקות של בית רבן נתפסים על עוון הדור אר"י כו' מאי קרא אס לא מדעי לך היפה בנשים לאי לך וגו' ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים גדיים הממושכנין על הרועים, הרי שתינוקות נתפסים צעוון הדור אף שאינם בני עונשין לעצמן, מכ"ש שאינן בכלל ערבות. ועוד שלפי הנראה גם פחות מכן עשרים אינו בכלל ערבות, לפי מספר הצרייתות אשר מונה במס' סוטה (לו, ב). ולפי זה התינוקות צודאי אינן בכלל ערבות ואפ"ה נתפסים צעוון הדור.

נסתעף מזה שמה שהלדיקים נתפסים צעוון הדור אין הטעם משום ערבות, ודרכי ד' נסמרו ואדם ילוד אשה אין להתבונן בדרכי ד' וכל משפטיו אמת ולדקו יחדיו. וזה שאמר אס לא מדעי לך היפה בנשים לאי לך היינו שלא מדעי להעלות על דעתך, שהיפה בנשים, אשה לדיקת היותר חשובה בין הנשים שהיא נתפסת צעוון הדור, באמריך הלא אשה אינה בערבות ואיך תהיה נתפסת צעוון הדור. על זה אמר לאי לך שגם היא יאלה מהעולם הזה לך בעצורך ובסיבת עוונך, דהיינו צעוון הדור. בעקצי האלף, היינו הדרך שגם האלף הולכים בעקצי הדרך הזה. שאלה האלף, ילדים קטנים אשר לא חטאו, יאלו מהעולם הזה קודם זמנם, והם צודאי אינם בערבות אפ"ה המדה היא מאתו יתברך שנתפסים צעוון הדור. אחר השצעה דיצר צרוב התלהבות והיה מעורר קהל שומעיו ללימוד התורה ביתר שאת לזכר נשמת האל יונקא קדישא.

קרבות יחירה היה בין האדמו"ר ממונקאטש עוד מקדם. בשנת תרנ"ב נדפס הספד מר צסם זכרון לדיקים מאת האדמו"ר הגאון בעל מנחת אלעזר ז"ל ונקלה"ה על אדמו"ר מראדומסק אף במדינות הרחוקות. ואעתיק קצת מלשון ההספד עליו בזה"ל: "הן בא אלי השמועה מרה ורעה אשר עשתה לה כנפים, כי נשקעה השמש בלחרים ונלקח אל השמים כ"ק הרב הנדיק המפורסם גדול בתורה, גלי' לדעי' ואזהיר נהורא, רבים שמו מים מצארו, ויאותו לאורו, עמוד הימיני פטיש החזק, איש החסד והאמת, מנה בן מנה החסיד שצכהונה מו"ה אברהם ישכר הכהן שדעתו יפה בשלש עשרה נפה זללה"ה מראדומסק, בן לאותו לדיק הגה"ק רבן של ישראל, מרן שלמה הכהן ז"ל משם צע"ס תפארת שלמה.

שמעתי ותרנו צניי מאשר זה מלפני שצעה שצעות בערך בהיותי בקארלסבד זכיתי להצטבס קצת ממורתו, לראות בנעם לדקמו ויראתו, ונחקק במורשי לבבי עד לאחת וקויתי לבקר בהיכלתו לישבע נחת, ועתה אהה! פתאום נלקח מאתנו לדאבון לבנו, אי נא לנו כי חטאנו ונלכד בשחיתותינו, הגיעה השמועה כחך בלבי ותפלח כליותי. ואיך אוכל לתאר בחרט עלי גליון אף מקצת חכמתו וחסידתו ונעם עצודתו, ומי אנכי להעריך זאת וגם למותר תחשוב כי נתפרסם מקצת משצחו לכל צר לצב ברגשי חצת קודש כל העם עוין אחריו מקודש מקודש. כי כל רואיו הכירו כי צרוך ד' הוא, בסבר פניו ותרומת מדותיו, ורצ דציקותו, חכמתו האירו פניו. ומאשר צענינו, הי חסיד הי עניו מתלמידיו של הלל, שצחו מי ימלל שפל בך, יקר הערך, ועליו יוכנו דברי הרמב"ם (בסוף פ"ה מה' יסודי התורה) וז"ל שהכל מקלסין אותו ואוהבין אותו ומתאווין למעשיו הרי זה קודש ד' ועליו הכתוב אומר עבדי אתה ישראל אשר בך תפארת עכ"ל. ע"כ יתכן גם עליו לקונן ווי על האל שופרא דגניו צעפרא וכדאימא בזה"ק בהקדמה אשתטת ר"ח צארא ונשק לעפרא (פי' שנגע צאריך כמו היכל דנשקא שמיא וארעא) וצכה ואמר עפרא כמה את בחניפא דכל מחמדי עינא יתצלון בך כל עמודי דנהורא דעלמא וכו' כי הנדיק הלז הי' באמת לשם ולתפארת גפן אדרת ומציאתו קשה צדורינו, והנדיק אמייתי אצד לדורו אצד ות"ח זה שמת אין לנו תמורתו ונפקע פארנו בהסתלקותו, ועוד טרם החלו ימי הזקנה צדמי ימיו (כפי הנשמע עוד לא הגיע לשנת החמישים) נרו כזה. על זאת לצי דאצה אי ואצוי וכשעת פטירתו של אברהם (צ"ב סוף המוכר את הספינה) נהמה אי לה לספינה שאצד קצרינטה, כספינה בלב ים, והיס הולך וסוער בגלי הזמן וכצוי העולם

אשר צדרא צמראה המקוים בנו מימרות דסוף סוטה על עיקצתא דמשיחא לואת מאנה הנחם נפשי אחלה לקונה. חדש ששוני וכו' ולמען כבוד הנדיק זי"ע אשר נזכה עוד לראותו צעת עמוד הכהן לאורים, ויעמדו ישיני עפר להיות נעורים, ואז נתנחם בכפלים בנחמת ציון וירושלים" עכ"ל הספד זכרון נדיקים.

^{אוצר החכמה}

העתקתי זאת כי הדברים החמים ונלצצים יכולים לשמש גם צחור הספד וקינה ונהי, גם על רבינו הקדוש וחסנא דבי נשיאה כ"ק הגאון ר' משה'לה זוקללה"ה הי"ד.

כהנה וכהנה יש לי לספר מפרשת גדולתם כי כל ימי חייהם הי' שרשרת ארוכה, חוט משולש של תורה ועבודה וגמילות חסידים, בדם גם מתוך הקוים והשרטוטים הקצרים והאופניים האלה כבר אפשר לראות הדר גאון קדושא אדמו"ר זוקללה"ה הי"ד, וגם קצת ממו"ר גאון הקדוש חסנא דבי נשיאה זוקללה"ה הי"ד. צעיר באופן יחסי הי' ר' משה'לה בן שלשים וכמה הי' כשפלטו הקלגסים הגרמנים, שהמידו את ארזי הלצנון אדירי התורה בעלי תריסין צמשנה ובגמרא גבורי כח עמליה בטהרה. צמיצ שנותיו, כשאורו הי' כל כך מבהיק ומזהיר, באה יד הרולחים ציוס המר והנמהר, השצת השחורה י"ח אצ תש"ב, וירו כדורי מות באדמו"ר ור' משה'לה וכל בני משפחתו, הרצנית אסתר בת כ"ק דודו הרה"ה"ק הרצי משה אלימלך זצ"ל בן כ"ק אדמו"ר בעל חסד לאצרהס זצ"ל וצחו היחידה הרצנית רייזל, והחזירו את נשמתם ליוצרים בקדושה וצטהרה. וכה נפסקה בעוונה"ר חסידות ראדומסק אשר צמשך שנות חייו של אדמו"ר הפך שמו לדוגמא צין אלפי ורצבות חסידיו, והי' נערץ צפי כל מכיריו ומיודעיו. על ענותנותו העצומה לאין שיעור על תורתו והתנהגותו שהי' בקדושה עילאית וטהרה, בן ששים שנה הי' צנפלו צידי הגרמנים המרצחים הארורים ימ"ש.

^{הנחמה}

מתלמידיו הקדושים

אהובי ידידי אני רוצה לעורר אתכם כי זה שנים על גבי שנים העיקה עלי המחשבה, כי לא נשאר שום זכר לחסידי ראדאמסק, ולכן מצוה וחוב גדול מוטל עלינו לאסוף ולארגן, אם אפשר, את יום היאה"צ שלהם כמו שמקונן ירמיה הנציא מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואצכה יומם ולילה את חללי צת עמי, צפרט חצירנו חלמידי הקיצוץ הגבוה, שלמדו אלל מו"ר גאון קדוש ישראל הי"ד זוקללה"ה.

זכור אני את חצירנו הקדוש יצחק מאיר זשורקע זצ"ל הי"ד שה' צקי נפלא והי' לו זכרון נורא, והי' יודע כל הש"ס עם חוס' צע"פ. וצעת שהי' הגאון הגדול ר' טעצלי דיקלער זצ"ל צעמח"ס מנחת סולת אלל רבינו הקדוש צקסנוצנע, אמר הראש ישיבה הגאון ר' יוסף לעססער זצ"ל הי"ד, אראה לכה"ג את הש"ס שלי, והראה לו הצחור הגאון יצחק מאיר דשורקער הי"ד.

פעם אחת אמר לי שהיה אלל אדמו"ר הקדוש צעת הפרידה, אמר לו אדמו"ר: "יצחק מאיר זאלסט לערענען בטהרה" לא הצין דציריו הקדושים על מה ירמזו הדברים. ואח"כ אמר לו צודאי הי' כוונת אדמו"ר שאלמוד סדר טהרות, כי עד עתה לא למד טהרות, והתחיל ללמוד יום ולילה כמעט צלי הפסק, כי איך אראה את רבינו הקדוש צצצת הצא ולא אסיים סדר טהרות. וצאותו השצוע יוס' ד' אמר לי שסיים כלים ואהללות, וצקש ממנו לנסות אותו ולראות אם הוא זוכר צע"פ המשנה עם פירש הר"ש. ואמר צע"פ הלשון של הר"ש אות צאות, והוא הי' אז רק בן עשרים.

זאת צזכרי אזעק צמרה על חצירנו הצחור הגאון רצי גרשון פנחס ריטערמאן הי"ד, אשר הי' שוקד על דלתי התורה יומם ולילה וסגף את עצמו צסגופים מצלי להנות מעלמא הדין. וחכרנו הצרול הנוצר צתאי המוח את כל האולרות מסיני, והי' זוכר כל הגה ודצור שיצא מרבינו ר' משה'לה זצ"ל הי"ד. והי' צעצמו מחדש גדול,

כי הי' עמקן גדול וזקי נפלא, וכה ישב ר' גרשון בשיצה והי' עונה לכל דורש. בשנת תרל"ז כשהייתי ציח עמו להצליח במרחץ קרינילע, אמר רבינו הקדוש צעת פרידת שלום, שצדך חזרה לציחנו נחלאה עם הרב הגאון הגדול רבי שמואל אהרן מילער הגאבד"ק לאציווע, כדי לקבל ממנו סמיכת חכמים. היינו בלאציווע צערך אצעה ימים והגאון נתפעל מאוד, וניצא עליו גדולות. שכלו הצהיר, החריף, סברותיו החריפות והנבונות, שבו את לבו של הגאון מלאציווע הי"ד. הוא קבל כתב סמיכה עם תוארי כבוד מופלגים ביותר, הוא הי' אז בן שמונה עשרה, וגם אני הקטן קבלתי אז כתב הורמנא יורה יורה ידין ידין, לא הי' אף זל של ספק בלצות חזירו ורבו כי אמנם יעלה למדרגה עליונה בעולם התורה ולגאון גדול יחשב. אבל חבל בן עשרים וארבע היה כשהחזיר את נשמתו ליוצרו כשנפל בידי הגרמנים המרצחים הארורים ימ"ש. גם שם בקרינילע קיבל מכתב סמיכה משר התורה הגרי"ז מצריסק זצ"ל.

על אלה אני זוכיה, חזרנו העילוי ושקדן נפלא הקדוש גדלי' יונגעווייטע זצ"ל הי"ד. הוא הי' מעיין המתגבר והי' בעל מסביר גדול ומחדש נפלא.

אלה אזכרה ונפשי עלי אשפכה, על אחי הגדול המהולל במעלות וצמדות, למדן גדול וחסיד מפורסם, הקדוש אברהם יוסף זצ"ל הי"ד תלמיד מובהק של הגאון ר' נחמי' ראזענפעלד זצ"ל הי"ד ראש ישיבת כתר תורה בקראקא.

מידי דברי משיצת כתר תורה בקראקא כדאי להזכיר שהיו שם עוד שתי ישיבות, והראשי ישיבה הי' הרבנים הגאונים ר' אלימלך לויפער ור' שכנא מרגיל זצ"ל הי"ד. ידידי הגאון ר' גדלי' פעלדער שליט"א מטאראנטא, הי' לומד שמה וכה הוא מזכיר בהקדמת ספרו נחלת נבי ח"צ.

[1234567]

בחיל ורעדה ובחרדת קודש אני מזכיר את גיסי הרב דוד פנחס יחזקאל שפירא זצ"ל הי"ד בן לאדמו"ר מצלענדוב זצ"ל הי"ד, גיסו של כ"ק מרן אדמו"ר זוקל"ה הי"ד. מילדותו הצטיין בזכרוננו הנפלא, וכל מה שלמד הי' אצלו כמונח בקופסא. והי' בנש"ק ולידיקים, עד שהגאון ר' נבי יחזקאל מיכלאזן ראב"ד ווארשא אמר עליו שהוא היחסן היותר גדול בפולין. (ובזכרוני כשהי' דודו הקדוש אדמו"ר על החמונה אצלינו, הי' כל גדולי קראקא למאות ולאלפים משכימים לפתחו), והי' תלמיד מובהק של כ"ק מו"ר הרד"ס, ונפשו הי' דבוק ברבו אהבה גדולה, וזכר את דברי קדשו בכל עת דברי תורה משמו יזכר לטוב. והזכירו תמיד בהערלה וציראת הכבוד וחידושי רבו הי' תמיד שגורים על פיו.

גם גיסי הרב הקדוש אברהם יעקב טענענצוים זצ"ל הי"ד, עם כל יו"ת, גדול בתורה וחסיד נלהב, והי' מהאזרחים המצוינים בקראקא.

לזכר עולם ידידנו הרב הגאון ר' יוסף זעליגמאן ראש ישיבת כתב תורה צעיר קראסנא, והוא הי' מעורכי הירחון "כתר תורה" בשנת תרל"ט.

תלמיד אחד הי' צ"קיצון גבוה" שמו הקדוש משה צראדער הי"ד זצ"ל, מלפנים למד אצל הגעמח"ס חצלת השרון, ואח"כ בא לישיבתינו. הוא הי' שקדן נורא, וכל סדר קדשים הי' משתמר צראשו, והראש ישיבה הגאון ר' יוסף לאסער זצ"ל הי"ד אמר עליו גדולות. ותמיד הי' משבח אותו ואמר שהוא מקוה שצעוד ימים יהא בכוחו להאיר פני העולם באור תורתו. והראש ישיבה אס הי' מסתפק באמצע השיעור אי מקומו של איזה חוס' בקדשים, הי' שואל אותו, משה "ווי שטייט דער תוספות" והוא הי' משיב על אחר. ובאס הי' מסתפק באיזה תוספות או רש"י בכל הש"ס, הי' שואל להקדוש יחזק מאלר זשורקר הי"ד הנ"ל.

ובעניי ראייתי מחזה נפלא באם היינו תוקעים סכה (שפילקע) באיזה גמרא בקדשים, והסיכה היתה מגיעה בעומק חמישים דפים, אז הוא אמר מה שכתוב בתוספות באותו מקום על כל החמישים דפים משני הצדדים. וכן כ"ג שנין הי' במוות ע"י הרולחים וחבל.

כהנה וכהנה מסרו נפשים על קדושת השם בימי הזוועות תחת ממשלת הרשעים של האשכנזים ימ"ש. ישמש הספר הזה מלצת זכרון לקדושינו אלו, אשר חייהן הי' חיי תורה ותורתם היתה חייהם.

ואסיים מעין הפתיחה מה ששמענו מפיו הקדוש של אדמו"ר, בשם זקינו איש אלקים אדמו"ר מראדאמסק בעמח"ס תפארת שלמה, שהי' מתרעם על הצדיקים שהמה בעולם העליון ואמר שהמה בצואם לגן עדן וטוב להם, המה שוכחים אותנו שאנו כאן דויים וסחופים גולים ומטורפים ואנו צריכים לישועה. וכן מוצא בשם בעל אוהב ישראל, שקודם פטירתו נעק על אורך הגלות, ומדוע איחר בן ישי לבוא. וזכה ואמר: הרב מבארדיטשוב אמר קודם פטירתו שכשיגיע לשם לא ינוח ולא ישקט ולא יתן מנוחה לקהל הקדושים עד יציאו את המשיח. אבל כשהגיע לשם השתעשעו עמו הצדיקים בהיכלות ומדריגות עד ששכח את הדברים, אולם אני לא אשכח. וזה כתב התפארת שלמה פ' וארא עה"פ רק הרחק לא תרחיקו ללכת העמירו צעדי ח"ל שם בסוף הדבור: וכן תלמידי רשב"י צידעם כי מכח בוצינא קדישא בא להם הארה ובאורו יאיר עליהם כשהוא עמהם ע"כ התמרמרו לאמר מה נעשה כד אנת הסתלק מאתנו (עיין זוה"ק פ' לך לך דף ז"ב ע"ב), בעולמות העליונים ככל עת דרכך בקדש הקדשים. ואנחנו נותר פה מי יאיר לנו נחיצ, וזה ג"כ הרמז בפסוקים הללו, כי החומר בקש מהצדיקים רק הרחק לא תרחיקו ללכת בעולמות העליונים. זכרו להעמיר נא צעדי על עוה"ז להריק צרכה מן שמים עכלה"ק.

ועיין ג"כ בתפארת שלמה על מועדים, ברמזי פסח ד"ה קשה מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, שכתב שם באמצע הדיבור ח"ל: כי אמנם זה העיקר להמשיך ולהשפיע לישראל בגלות השפעות טובות, אם בעוה"ר עדיין משיח לא בא וארכו ימי הגלות, צריך צע"כ להחזיק את ישראל ולהשפיע להם גם למען יוכלו להתקיים עד ביאת המשיח. וזה הי' בחינת יוסף שנאמר צו ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו. וזהו שנאמר וירא אתם את בנימין וכו' ויצא החדרה ויבך שמה וכו' ויתאפק ויאמר שימו לחם. דקשה למה לא המודע אליהם מיד לומר אני יוסף. אך כל הענין הזה מרומז על הגלות האחרון עד כי יבא הגואל צ"ב, כשראה יוסף את אחיו בנימין כי הוא יהא עוד המשמש בהגלות כמודע, וידע כי יארכו ימי הגלות ויצא החדרה ויבך שמה על אורך הגלות, איך יתקיימו ישראל בכל עת הרב הזה. וזכ"ז ויתאפק ויאמר שימו לחם, ר"ל מ"מ צריך להשיע להם לחם ומזון וכ"ט בהגלות עד ביאת הגואל צ"ב. וכן אמר לו אליהו לר' יוסי היה לך להתפלל בדרך ר"ל טרם ביאת המשיח לקיימם בדרך. וזהו הוא הקול ששמע איז להם לצנים שגלו מעל שלחן אביהם כמ"ש תערוך לפני שלחן נגד צוררי, זה השלחן אשר לפני ד' עכלה"ק.

ואסיים בתפילה שכבוד קדושת מרן אדמו"ר ומו"ר הגה"ק הרד"ס זלוקלה"ה הי' ד' יעמירו צעדינו ויקוימו דברי האדמו"ר וכלשונו הקדוש "שכל המסייעים לזה יושעו בזכותו הקדוש בצרכה והללחה וישועה רבה וכ"ט בכלל כל ישראל.

ובזה אשר ידידך אוהבך עוז החותם בצרכת אהבה רבה ורבנן אמרו אהבת עולם.

יחזקאל הלוי גרובנער

רב בדעמראיט